

**ІЛЮСТРОВАНА
ІСТОРИКО-БОГОСЛОВСЬКА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ**

Том 4

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРИКО-БОГОСЛОВСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Том 4

Чернівці
Видавництво «Друк Арт»
2025

УДК 27-9(031)
Б208

*Друкується за ухвалою вченої ради
університету імені Григорія Сковороди у Переяславі
(протокол № 13 від 26 червня 2024 року)*

Рецензенти:

Ресніт В. П., доктор історичних наук, професор, член-кореспондент
НАН України, Інститут історії НАН України,
Клос В. В., протоієрей, доктор наук з богослов'я, професор,
Київська православна богословська академія,
Крालюк П. М., доктор філософських наук, професор,
Національний університет «Острозька академія»

Ілюстрована історико-богословська енциклопедія : в 5 т. /
Б208 редкол.: В. О. Балух (голова), В. В. Коцур (заст. голови) та ін. –
Чернівці : Друк Арт, 2025. Т. 4. – 632 с. ; іл.

ISBN 978-617-8501-28-0

Четвертий том містить упорядковану за алфавітом (від П до С) сукупність термінів, понять і категорій історико-богословського та релігійно-філософського характеру.

Важливе місце займають статті з ґрунтовними біографічними відомостями про релігійних і церковних діячів, описами географічних місць, подій та явищ, що увиразнюють історичний процес і особливості релігійних пошуків людства, інституційного оформлення релігійних організацій, рухів, шкіл, формування й еволюцію віровчень, культів, догматичних, канонічних і літургічних традицій, а також динаміку розвитку історіософської і релігійно-богословської думки в Україні та світі.

УДК 27-9(031)

ISBN 978-617-8501-28-0

© Авторський колектив, 2025

ПЕРЕДМОВА

Коли Ви, шановний читачу, відкриваєте цей, уже IV, том «Ілюстрованої історико-богословської енциклопедії», то, напевно, вже знайомі з попередніми виданнями і маєте уявлення, чому власне зараз, з якою метою та для кого книга. Це робить наше завдання, з одного боку, значно простішим, а з іншого – відкриває можливість поділитися своїми думками, чому поява цих томів така актуальна.

Подані в цих книгах історичні й богословські знання є поверненням до тих наріжних каменів, які лежать в основі європейської цивілізації і університетів як одного з кращих її надбань. Саме через поєднання таких галузей знань виникає можливість відповісти на низку sacramentalних питань, які рано чи пізно постають перед кожним із нас. Як щось виникає? Яка його подальша доля і як воно зникає? Що таке «я» і що таке «Бог»? Пошук сенсів і відповідей на них сучасний релігійний філософ Н. Смарт назвав сімома «аспектами» релігій: обрядовим, наративним, емпіричним, інституційним, етичним, доктринальним і матеріальним.¹

Чому саме тепер, в епоху інтернету, друк такої книжки став вкрай необхідним? Це пов'язано з багатьма обставинами. Проте головні – відсутність у вітчизняному інтелектуальному просторі цих історико-теологічних відомостей саме в такій конфігурації, очевидний українознавчий акцент, фокусований кут зору, під яким вони розглядаються, прагнення до показу нашої культури як реального синтезу історій, культур та релігій народів, що жили і творили це спільне надбання.

Для того, щоб зрозуміти наш світ у всій його повноті, таким, яким він є, ми потребуємо глибокої релігійної культури. Видання, пропоноване Вам, і є спробою досить послідовно, хоча й коротко, представити спектр проблем, теорій, понять, обрядів, якими збагатила світ релігія. Саме енциклопедичний формат дозволяє зрозуміти сукупність цих речей, прийняти і зробити їх частиною свого інтелектуального інструментарію, осягнути, що в сучасному суспільстві, особливо в кризові моменти, люди замислюються над змістом і цілями життя більше, ніж в минулому. Як відзначили в своєму лонгитюдному дослідженні відомі антропологи Р. Інгельхарт і К. Вельцель: «Сама релігія не відмирає. Ми спостерігаємо лише зміну її функції: місце інституційної догматичної релігійності, що забезпечувала незмінне дотримання поведінкових кодексів в умовах передбачуваності світу, займають індивідуальні духовні запиту, що задовольняють потребу в свідомому існуванні в суспільстві, де нікому вже не загрожує голодна смерть».²

Надзвичайно важливим є завдання донесення до сучасної молоді й широкого кола читачів, зокрема й за допомогою цього видання, певного набору класики – ідей, що вироблені в минулому, однак зберігають свою актуальність сьогодні, відіграють роль основи сучасних уявлень та досліджень у різних сферах життя. Ці відомості виступають нині як «канон» у первинному сенсі цього слова, як «список» святих, набір «канонічних» книг, що офіційно включаються до Біблії тією чи іншою християнською церквою. Відмітною ознакою багатотомника є постійна увага до яскравих особистостей, чий життєвий шлях став взірцем поведінкових реакцій у моменти екзистенціальних криз, найбільших моральних випробувань, пошуку виходу

1. Ninian Smart, *Dimensions of the Sacred: An Anatomy of the World's Beliefs*, Berkeley: University of California Press, 1996.

2. Ronald Inglehart, Christian Welzel. *Modernization, Cultural Change and Democracy. The Human Development Sequence*. Cambridge University Press, 2005.

з майже безвихідної ситуації. Люди, чії дії стали етичним стандартом поведінки, впродовж століть служать вражаючим прикладом, постають численними героями кожного з томів.

Духовний світ ХХІ ст. привносить у нашу свідомість кардинальні зміни. Поряд із традиційними з'являються віртуальні суспільства, формуються різні субкультури і стилі життя, дедалі вагомніше місце займає творчість. Нарешті, біотехнологічна революція засвідчує правомірність твердження Ф. Фукуями про те, що «нема фіксованих властивостей людини, крім загальної здатності вибирати, якими ми хочемо бути, і модифікувати себе відповідно до наших бажань».³ Разом із розвитком практичних компетентностей, професійних якостей людина вибиратиме ключові цінності, базові засади, які зумовлять її життєвий прогрес. Представлення, концепції і людські долі, висвітлені в цьому виданні, відкривають фантастичні можливості перед тими, хто навчається і навчає в університетах. Створення нової освітньої екосистеми дає шанс виробити новий культурний код, сформувати спектр оригінальних програм і курсів, подолати внутрішню замкненість, міжнародно інтегруватися, щоб відтак знайти власне місце в постійній комунікації з іншими екосистемами.

Тож ті уявлення, які приходять до нашого життя разом із поняттями, трактуваннями, непересічними долями людей, що об'єднані літерами П, Р, С, повинні стати не лише можливістю інформування, з'ясування певних складнощів, а насправді відіграти роль путівника, дороговказу на шляху подолання життєвих проблем, стати дієвим моральним еталоном.

Тарас Фініков,
президент МБФ

«Міжнародний Фонд досліджень освітньої політики»,
професор Варшавського університету

3. Francis Fukuyama. Our Posthuman Future. Consequences of the Biotechnology Revolution. Farrar, Straus and Giroux, 2002.

Павликіани – християнська секта, що існувала в VII–IX ст. у Вірменії та східних фемах Візантії, з якою пов'язують мілітаризований рух. У Середньовіччі звинувачувалися у прихильності до гностицизму і маніхейства.

Засновники секти – вірменин *Костянтин* з с. *Монапаліс* поблизу *Самосати* у другій пол. VII ст. Прийняв ім'я *Сильван*, на честь апостола *Павла*, звідки пішла назва об'єднання. Набула поширення в *Малій Азії* і європейських територіях Візантії.

Мета павликіан – збереження чистоти християнського вчення, звільнення його від елементів язичництва й ідолопоклонства. Основне ядро руху – селяни і міські низи, хоча прихильники були у різних суспільних прошарках. Головні джерела з історії павликіанського руху – праці ченця *Петра Сицилійського* і патріарха *Фотія*.

У своєму вченні павликіани об'єднали християнську доктрину з дуалістичними поглядами. На відміну від православних, які поклонялися Творцеві усього, вони вірили в того, про кого Ісус говорив: «А ви ні голосу Його не чули ніколи, ані виду Його не бачили» (Ів. 5:37). В їхніх уявленнях людська природа складається з двох сутностей: тілесної, створеної деміургом, і духовної, яка має божественне походження. Вірили в іманентний зв'язок між людськими душами і Всевишнім Богом, який не може зруйнувати деміург.

Уявлення павликіан про Ісуса Христа близькі до докетизму (див. докетизм), тому противилися шануванню *Марії* як Богоматері, вважаючи її лише інструментом пришестя Спасителя у цей світ. При цьому посилялися на вказівки з *Євангелій*, що в Неї були інші сини після Ісуса – отже, вона не може вважатися Дівою (Мт. 12:46–48; 13:55–56; Лк. 8:19–21).

Виступаючи за повернення до апостольської простоти, заперечували численні зовнішні церковні церемонії і ритуали, навіть таїнство хрещення водою та причастя; засуджували шанування святих та ікон, вважаючи це ідолопоклонством; вимагали відновлення соціальної рівності за прикладом ранньохристиянських общин.

Павликіани жорстоко переслідувалися у Візантії, починаючи від візантійського імператора *Костянтина IV Погоната* (668–685), тому значна частина переселялася в ту частину Вірменії, що знаходилася під владою *Аббасидського* халіфату. Приблизно 844 р. вони утворили власну державу зі столицею у м. *Тефріка*, нападаючи на території Візантії аж до 870-х рр., поки військо імператора *Василія I* (867–886) не знищило їхню державу. Але павликіани, які не брали участі у бунтах, продовжували жити в імперії, а *Костянтин V* (741–775) навіть переселив їх у *Фракію* для охорони державного кордону. Так чинив і *Іоан Цимісхій* (969–976). Упродовж XI–XII ст. вони залишалися вірними Візантійській державі, хоча остання робила спроби повернути їх у свою віру.

Поступово павликіанський рух занепадав. У XVII ст. через їхні релігійні вірування переслідувані турками павликіани втекли за Дунай, осівши у *Банаті* (входив до складу *Австро-Угорщини*) і їх стали називати банатськими болгарами. Досі на кордоні *Румунії* і *Сербії* мешкає 10–15 тис. цих нащадків павликіан, хоча тепер вони сповідують католицизм.

Частина павликіан ісламувалася (*помаки*), проживає на *Балканах* і в *Туреччині*, а на сході Вірменії збереглися до сер. XIX ст.

Наукове видання

ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРИКО-БОГОСЛОВСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

У п'яти томах

Том 4

Василь Балух – голова редколегії
Віталій Коцур – заступник голови редколегії
Ігор Возний, Віктор Коцур, Микола Шкрібляк,
Микола Лагодич, Микола Щербань,
Олексій Балух, Ігор Луцан

Літературний редактор О. В. Колодій
Комп'ютерна верстка І. П. Возного
Підготовка до друку А. І. Добрянського

Підписано до друку 04.10.2025. Формат 70х100/16.
Папір офсетний. Гарнітура Cambria. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 50,95. Тираж 500 прим. Зам. 250470

Видавець та виготовлювач ТОВ «Друк Арт»
58018 Україна, м. Чернівці, вул. Маловокзальна, 2Д,
тел. (0372) 585-432, e-mail: drukart@ukr.net
Ліцензія про державну реєстрацію ДК № 2741 від 15.01.2007 р.